

LEADER: Η Πρωτοβουλία για την ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού στην ελληνική ύπαιθρο

1. Εισαγωγή

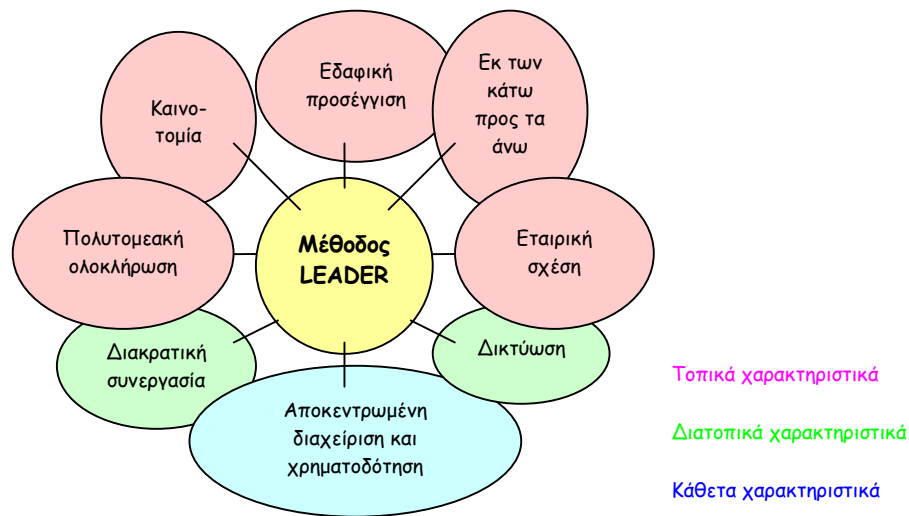
Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε το 1991 την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER, με σκοπό τη δοκιμή μίας νέας προσέγγισης στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της πολιτικής για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών της Κοινότητας.

Σύμφωνα με τον Steichen René (1993), αφετηρία για το LEADER αποτέλεσε το γεγονός ότι ο αγροτικός κόσμος βρισκόταν σε κρίσιμη καμπή. Υπήρχαν οι ανάγκες προσαρμογής των υποστηρικτικών μέσων ανάπτυξης της υπαίθρου και μετάβασης από μία γεωργική πολιτική αγοράς σε μία πολιτική αγροτικής ανάπτυξης (Van Derpoele, 1997-1998).

Στόχος του LEADER ήταν η απόδειξη της σημασίας της οργάνωσης των αγροτικών περιοχών με βάση τη κινητοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και τη σύμπραξη μεταξύ τοπικών δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, με τρόπο προσαρμοσμένο στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 1999).

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER επινοήθηκε σαν "πρότυπο πρόγραμμα" (Steichen, 1994) και αποτέλεσε μία πειραματική προσέγγιση για την ανάπτυξη αγροτικών περιοχών, κυρίως λόγω της συνδυασμένης εφαρμογής οκτώ χαρακτηριστικών (Σχήμα 1): α) εδαφική προσέγγιση, που σε αντίθεση με την τομεακή προσέγγιση, η ανάπτυξη εστιάζεται σε μία συγκεκριμένη εδαφική ενότητα, στην καλύτερη χρήση ενδογενών πόρων, στις κοινές ταυτότητες και σε μία κοινή θεώρηση για την περιοχή, β) προσέγγιση εκ των κάτω προς τα άνω, με ενεργό συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων ατόμων και οργανώσεων στο σχεδιασμό, στη λήψη αποφάσεων και την εφαρμογή, γ) τοπικές ομάδες, με σύμπραξη ατόμων ή και συλλογικών φορέων, δ) καινοτομία, με νέες απαντήσεις σε υφιστάμενα προβλήματα που παρέχουν προστιθέμενη αξία και αυξημένη τοπική ανταγωνιστικότητα, ε) πολυτομεακή ολοκλήρωση, συνδυασμό δηλαδή δραστηριοτήτων διαφορετικών οικονομικών τομέων και η συνάφεια μεταξύ διαφόρων έργων σε σχέση με μια κοινή προσέγγιση, στ) δικτύωση, με συλλογική δράση στο πλαίσιο ενός κοινού σκοπού, ζ) διακρατική συνεργασία, κοινό σχεδιασμό, παραγωγή και εμπορία αγαθών και υπηρεσιών και η) αποκεντρωμένη διαχείριση και χρηματοδότηση, με ανάθεση σε εθνικές και περιφερειακές δομές των κρατών-μελών και σε ομάδες τοπικής δράσης, περιορίζοντας έτσι το ρόλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2003).

Σχήμα 1: Οι οκτώ ιδιομορφίες της μεθόδου LEADER



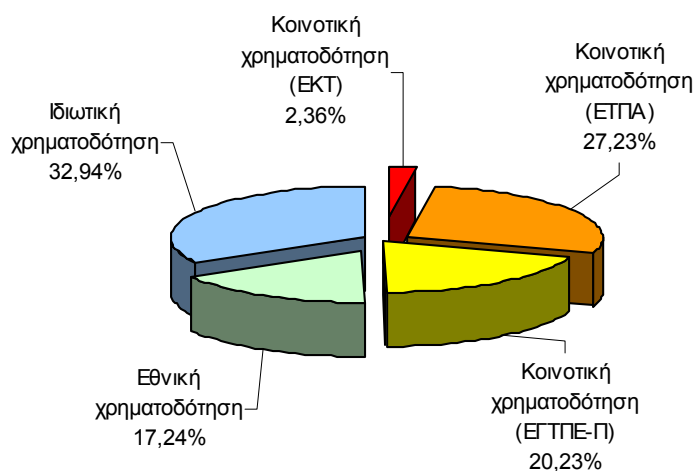
Το πρόγραμμα ξεκίνησε με το LEADER I (1991-1993), συνεχίστηκε με το LEADER II (1994-1999) και βρίσκεται πλέον στην τρίτη φάση με το LEADER+ (2000-2006).

2. Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I στην Ελλάδα

Στο πλαίσιο μιας πιο ολοκληρωμένης παρέμβασης υιοθετήθηκε από την Ελλάδα η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I για την περίοδο 1993-1996. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε κυρίως σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας. Η έκταση της περιοχής εφαρμογής έφτασε περίπου το 30% της συνολικής έκτασης της χώρας ενώ ο συνολικός πληθυσμός ανήλθε στο 14% του συνολικού πληθυσμού της. Στα πλαίσια της Πρωτοβουλίας εγκρίθηκαν 25 προγράμματα, τα οποία υλοποιήθηκαν από 25 Ομάδες Τοπικής Δράσης (Υπουργείο Γεωργίας, 1996).

Ο συνολικός προϋπολογισμός του προγράμματος ανήλθε σε 161,8 εκ. ευρώ και αποτελούνταν από την κοινοτική συμμετοχή (80,6 εκ. ευρώ), την εθνική συμμετοχή (27,9 εκ. ευρώ) και την ίδια συμμετοχή (53,3 εκ. ευρώ) (Σχήμα 2).

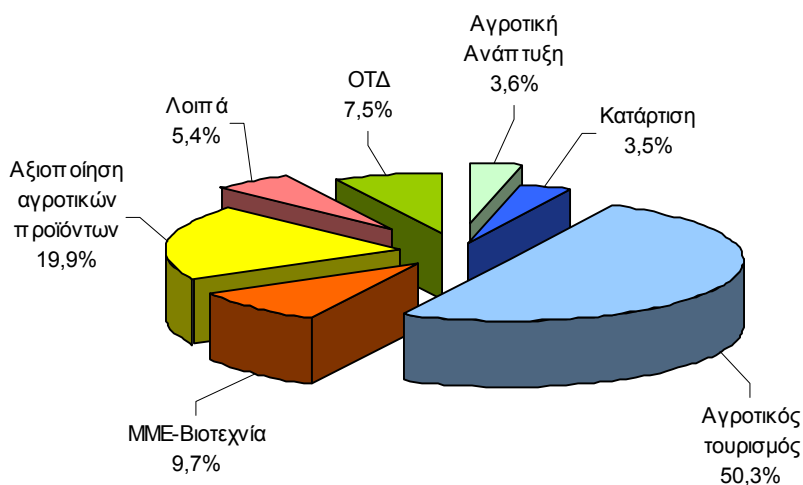
Σχήμα 2: Κατανομή του προϋπολογισμού του εθνικού προγράμματος LEADER I ανά πηγή χρηματοδότησης



Τα έργα που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια του εθνικού προγράμματος, εντάσσονταν στα ακόλουθα 7 Μέτρα: 1. Τεχνική υποστήριξη στην αγροτική ανάπτυξη, 2. Επαγγελματική κατάρτιση, 3. Αγροτικός τουρισμός, 4. Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνίες, υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή κλίμακα, 5. Επιτόπου αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής, δασοκομικής και αλιευτικής παραγωγής, 6. Άλλα μέτρα και 7. Δημιουργία υποδομής στους φορείς υλοποίησης.

Το Μέτρο του αγροτικού τουρισμού απορρόφησε το 50,3% του συνολικού προϋπολογισμού ενώ ένα ποσοστό της τάξεως του 19,9% δαπανήθηκε για την επιτόπου αξιοποίηση και εμπορία των γεωργικών προϊόντων (Σχήμα 3) (Υπουργείο Γεωργίας, 1996).

Σχήμα 3: Κατανομή της χρηματοδότησης του εθνικού προγράμματος LEADER I ανά Μέτρο



Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι το γεγονός αυτό, δηλαδή της κατανομής του μεγαλύτερου ποσοστού των πόρων σε δράσεις αγροτικού τουρισμού, παρατηρήθηκε γενικότερα στις περιοχές του Στόχου 1 της Ευρωπαϊκής Ένωσης (περιοχές αναπτυξιακά καθυστερημένες), όπου ανήκει και η Ελλάδα, καθώς σε αυτές τις περιοχές η γεωργία αποτελούσε την κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα και ο τουρισμός έμοιαζε να είναι η πιο κατάλληλη δίοδος προς την αναδιάρθρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων, μέσω του οποίου επιχειρήθηκε η ανάπτυξη και η αξιοποίηση των τοπικών πόρων.

Κατά τη διάρκεια του προγράμματος LEADER I στη χώρα μας, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 1.732 έργα (Πίνακας 1). Η μεγάλη πλειοψηφία αυτών (807), που αντιστοιχεί στο 46,6% επί των συνολικών έργων, αφορούσε το Μέτρο του αγροτικού τουρισμού, γεγονός που φανερώνει το ειδικό βάρος που δόθηκε στο Μέτρο 3, σε βάρος πολλές φορές των υπολοίπων. Ωστόσο, τα έργα που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο των Μέτρων που αφορούσαν τις μικρές επιχειρήσεις και την αξιοποίηση της πρωτογενούς παραγωγής, αν και πολύ λιγότερα, έδωσαν μία ώθηση στις τοπικές επιχειρήσεις και βιοτεχνίες. Εξάλλου, στη φάση του σχεδιασμού των τοπικών προγραμμάτων στην Ελλάδα, ο προσανατολισμός της αξιοποίησης των αγροτικών προϊόντων εμφανίστηκε με την ισχυρότερη παρουσία στη χώρα μας ανάμεσα σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας όπου εφαρμόστηκε το LEADER I (11 Ομάδες Τοπικής Δράσης συμπεριέλαβαν το συγκεκριμένο Μέτρο στο τοπικό πρόγραμμα τους) (Ανώνυμος, 1993).

Πίνακας 1: Έργα που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια του LEADER I στην Ελλάδα

Μέτρα		Έργα που υλοποιήθηκαν	% επί του συνόλου
1	Τεχνική υποστήριξη στην αγροτική ανάπτυξη	138	8,0
2	Επαγγελματική κατάρτιση	154	8,9
3	Αγροτικός τουρισμός	807	46,6
4	Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνίες, υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή κλίμακα	258	14,9
5	Επιτόπου αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής, δασοκομικής και αλιευτικής παραγωγής	264	15,2
6	Άλλα μέτρα	86	5,0
7	Δημιουργία υποδομής στους φορείς υλοποίησης	25	1,4
Σύνολο		1.732	100,0

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Γεωργίας, 1996

Το 20,90% των έργων αφορούσε στη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, το 12,41% στην επέκταση υφιστάμενων μονάδων ενώ ένα ποσοστό της τάξεως του 11,20%

αφορούσε στην ανανέωση του εξοπλισμού υφιστάμενων μονάδων, κυρίως μικρών επιχειρήσεων. Σε ότι αφορά τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, αυτές αναφέρονταν κατά κύριο λόγο σε επενδύσεις του αγροτικού τουρισμού. Από την άλλη, το γεγονός της ενίσχυσης υφιστάμενων επιχειρήσεων για την επέκταση των δραστηριοτήτων τους παρατηρήθηκε πιο έντονα στην αλυσίδα της γεωργικής παραγωγής αλλά και των μικρών επιχειρήσεων. Αυτό το αποτέλεσμα ήταν η κυριότερη επίδραση της Πρωτοβουλίας LEADER I στην υφιστάμενη οικονομική κατάσταση των αγροτικών περιοχών και φανερώνει ότι η διαδικασία της διαφοροποίησης πράγματι προχώρησε σε επίπεδο ατομικών επιχειρήσεων. Η διερεύνηση νέων αγορών αποτέλεσε τον κύριο προσανατολισμό των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των αγροτουριστικών, ενώ η κατεύθυνση προς νέες διαδικασίες παραγωγής και νέα προϊόντα ακολούθησε με μεγαλύτερη δυσκολία, εκτός από την περίπτωση του γεωργικού τομέα. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποδείχθηκε πως ήταν το «κλειδί» σε όλους τους παραγωγικούς τομείς (European Commission, 1999).

Το 31,64% των τελικών δικαιούχων ήταν ιδιώτες, από τους οποίους το 26,27% ήταν αγρότες (μόλις όμως 8,3% στο σύνολο των δικαιούχων του προγράμματος LEADER I στην Ελλάδα). Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών (58,33%) που ήταν δικαιούχοι του προγράμματος LEADER I δραστηριοποιήθηκαν στο Μέτρο του αγροτικού τουρισμού ενώ οι υπόλοιποι ιδιώτες κινητοποιήθηκαν κατά κύριο λόγο στον τομέα είτε των μικρών επιχειρήσεων (43,32%) είτε του αγροτικού τουρισμού (39,85%).

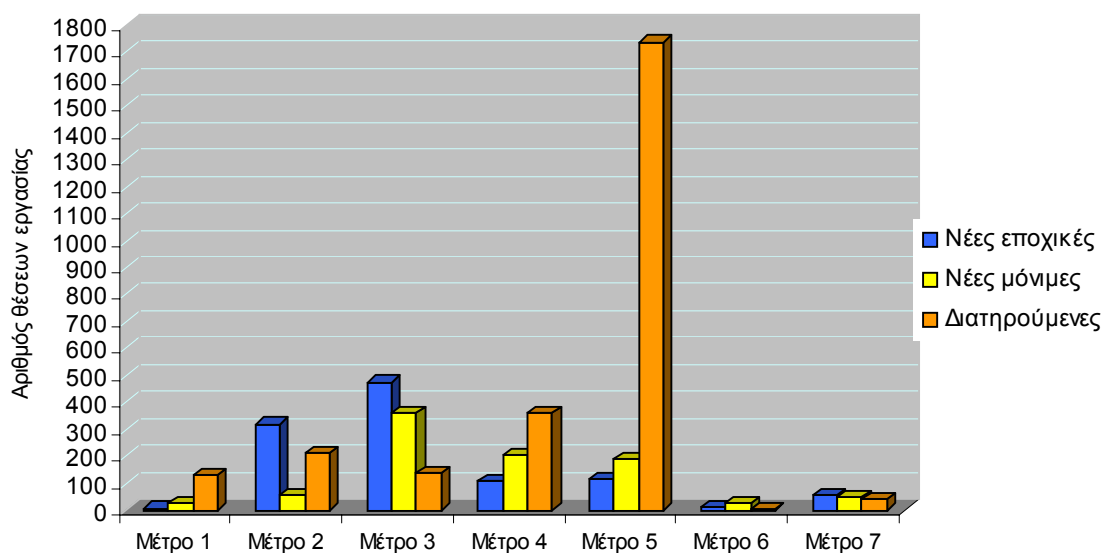
Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλος αριθμός έργων (30,48%) πραγματοποιήθηκε από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.), και κυρίως στα πλαίσια του Μέτρου του αγροτικού τουρισμού (21,36%). Η συμμετοχή διαφόρων μορφών προσωπικών εταιρειών και νομικών προσώπων (όπως Α.Ε., Ο.Ε., Ε.Π.Ε., κλπ) περιορίστηκε στο 7,15%. Σε ανάλογα ποσοστά κυμάνθηκε και η ενίσχυση Συνεταιρισμών, η οποία αφορούσε κυρίως τον τομέα της αξιοποίησης και της εμπορίας της πρωτογενούς παραγωγής. Στοιχεία για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των επενδυτών, συνολικά σε εθνικό επίπεδο, δεν υπάρχουν.

Κατά τη διάρκεια του προγράμματος συνολικά δημιουργήθηκαν 904 νέες μόνιμες θέσεις εργασίας, 1.087 εποχιακές, ενώ 2.627 θέσεις διατηρήθηκαν (Υπουργείο Γεωργίας, 1996). Σε απόλυτα μεγέθη, η δημιουργία και η διατήρηση θέσεων εργασίας, κρίνεται ως γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό, αν ληφθεί υπόψη ότι η δημιουργία θέσεων εργασίας δεν αποτελούσε κύριο στόχο της Πρωτοβουλίας. Στατιστικά στοιχεία για την κατανομή των θέσεων εργασίας ανά φύλο δεν υπάρχουν. Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι η γυναικεία απασχόληση ήταν επικρατέστερη (σχεδόν διπλάσια) σε σχέση με την ανδρική, στην περίπτωση των αγροτουριστικών

επιχειρήσεων, ενώ η αντίστροφη τάση παρατηρήθηκε στην περίπτωση των μικρομεσαίων και των γεωργικών επιχειρήσεων (European Commission, 1999).

Το μεγαλύτερο ποσοστό νέων θέσεων εργασίας (41,89%) προήλθε από επενδύσεις του αγροτικού τουρισμού, η πλειοψηφία τους όμως (57,08%) ήταν εποχιακές. Αντίθετα, τα Μέτρα των μικρών επιχειρήσεων και της αξιοποίησης της πρωτογενούς παραγωγής μπορεί να είχαν μικρότερη συμβολή στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στο σύνολο του προγράμματος ποσοτικά (15,57% και 15,12% αντίστοιχα), ποιοτικά όμως είχαν μεγαλύτερη βαρύτητα καθώς αναφέρονταν σε μόνιμες θέσεις εργασίας και όχι εποχικές (65,80% και 62,13% αντίστοιχα) (Σχήμα 4).

Σχήμα 4: Επίδραση εθνικού προγράμματος LEADER I στην απασχόληση



Σε ότι αφορά τις θέσεις εργασίας που διατηρήθηκαν, το μεγαλύτερο ποσοστό εργαζομένων (66,27%) απασχολήθηκε σε επιχειρήσεις αξιοποίησης και εμπορίας αγροτικών προϊόντων, το οποίο πιθανότερα σχετίζεται με το γεγονός ότι στα πλαίσια αυτού του Μέτρου ο μεγαλύτερος αριθμός επενδύσεων αφορούσε τον εκσυγχρονισμό υφιστάμενων μονάδων. Ανάλογα, σημαντικό ποσοστό (13,63%) διατηρούμενων θέσεων εργασίας προήλθε και από έργα του Μέτρου 4, των μικρών επιχειρήσεων.

Εκτός από τα ποσοτικά αποτελέσματα ή ακόμη και τις δυσκολίες που προέκυψαν, η Πρωτοβουλία LEADER I προκάλεσε μία δυναμική εμφύχωσης και μία κινητοποίηση των πληθυσμών ή έστω ομάδων του πληθυσμού, που είχαν παραιτηθεί από τη συμμετοχή στην αναπτυξιακή διαδικασία ή ακόμα και από την αναγνώριση της ύπαρξης ευκαιριών στην περιοχή τους. Δόθηκε η αίσθηση ότι ο τοπικός πληθυσμός δεν αποτελεί πλέον τον αποδέκτη εκτέλεσης αποφάσεων του κέντρου αλλά και η

δυνατότητα δημιουργίας νέων σχέσεων με το δημόσιο, ιδιωτικό και συνεταιριστικό τομέα και τις διοικητικές υπηρεσίες.

Επιτεύχθηκε η καλύτερη ταυτοποίηση του πληθυσμού στην περιοχή του, που συνοδεύτηκε από πολιτιστική ανανέωση και διάθεση συμμετοχής, η διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας, ακόμη και η υιοθέτηση καινοτομιών, η συνειδητοποίηση της σημασίας του περιβάλλοντος ως παράμετρος ανάπτυξης και φυσικά η κινητοποίηση των ιδιωτικών κεφαλαίων.

Οι παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του κάθε Μέτρου της Πρωτοβουλίας ήταν , στις περισσότερες των περιπτώσεων, πολύ διαφορετικές από περιοχή σε περιοχή, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση των διαφορετικών αναγκών της κάθε αγροτικής περιοχής. Η «εκ των κάτω» προσέγγιση αποδείχθηκε αποτελεσματικότερη καθώς υπήρχε η δυνατότητα εκτίμησης των πλεονεκτημάτων, των μειονεκτημάτων, των κινδύνων και των ευκαιριών, της μοναδικότητας δηλαδή της κάθε περιοχής.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά προγράμματα, μία από τις δυσκολίες του εθνικού προγράμματος LEADER I ήταν ότι μέσω αυτού έπρεπε να αντιμετωπιστεί και το έντονο πρόβλημα ισόρροπης σχέσης γεωργικής γης και εργατικού δυναμικού.

3. Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II στην Ελλάδα

Το 1994 ήρθε το LEADER II προκειμένου να συμπληρώσει την εφαρμογή της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου, προσθέτοντας νέα χαρακτηριστικά όπως αυτά της καινοτομίας, της επιδεικτικότητας και της μεταβιβασιμότητας των ενεργειών του (Ανώνυμος, 1992).

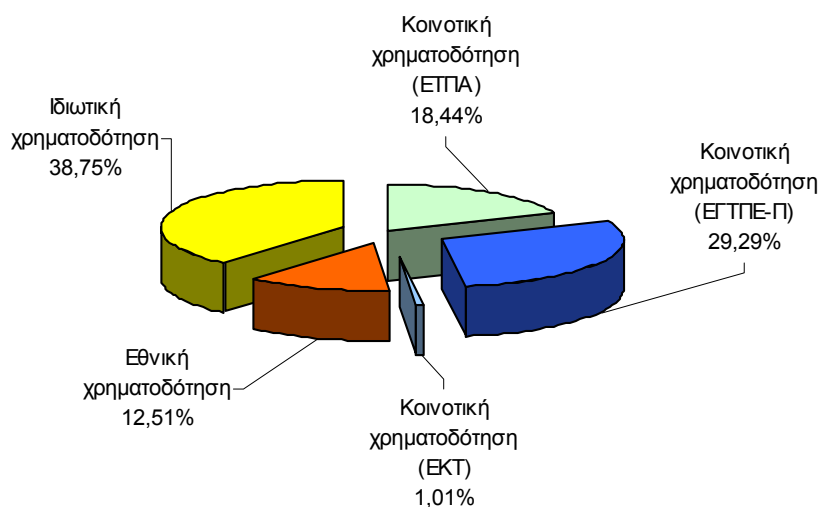
Το πρόγραμμα LEADER II εστιάστηκε στις μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες συνδυάζουν διάφορες μεθόδους οργάνωσης και εμπορίας και μπορούν συγχρόνως να εξασφαλίσουν μία μεγαλύτερη ποικιλία και σταθερότητα εισοδημάτων στον αγροτικό πληθυσμό. Η αποστολή των εταίρων ήταν να ανακαλύψουν και να αξιοποιήσουν ανεξερεύνητους πόρους, για παράδειγμα όσον αφορά την ταυτότητα και τις ευκολίες που προσφέρει μία περιοχή. Στόχος ήταν να οργανώσουν την προσφορά και τη ζήτηση νέων προϊόντων και υπηρεσιών και να προκαλέσουν με αυτόν τον τρόπο, σε οικονομικό επίπεδο, τη δημιουργία βιώσιμων δραστηριοτήτων, που εκδηλώνονται με θέσεις απασχόλησης και μία καλύτερη ποιότητα ζωής για τους τοπικούς πληθυσμούς (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1999).

Σε αντίθεση με το LEADER I, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την εφαρμογή του LEADER II επέλεξε έναν πιο αποκεντρωμένο τρόπο, καθώς μεταβίβασε τη διαχείριση και την εφαρμογή των επιχειρησιακών προγραμμάτων σε εθνικούς και τοπικούς φορείς. Επιπλέον, ενώ το LEADER I διήρκεσε 3 χρόνια (1991-1993), το LEADER II διήρκεσε 6 έτη (1994-1999).

Το LEADER II υλοποιήθηκε στην Ελλάδα με στόχο την εξομάλυνση των δυσμενών επιπτώσεων που εμφανίστηκαν από την εφαρμογή της αναθεωρημένης Κοινής Αγροτικής Πολιτικής καθώς και τη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, με παρεμβάσεις που θα διασφάλιζαν την αιφόρο ανάπτυξη της και θα παρείχαν συμπληρωματικό εισόδημα αλλά και θέσεις εργασίας, διαφυλάσσοντας τους φυσικούς πόρους και το περιβάλλον (Υπουργείο Γεωργίας, 1995).

Το LEADER II επωφελήθηκε από πολύ μεγαλύτερες πιστώσεις σε σχέση με το LEADER I. Ο συνολικός προϋπολογισμός του εθνικού προγράμματος LEADER II (Σχήμα 5) ανήλθε σε 343.954,95 χιλ. ευρώ και αποτελούνταν από την κοινοτική (167.650,02 χιλ. ευρώ), την εθνική (43.032 χιλ. ευρώ) και την ίδια συμμετοχή (133.272,93 χιλ. ευρώ). Η τάση που επικράτησε, στην κατανομή της χρηματοδότησης του LEADER II, σε σχέση με το LEADER I, ήταν ελαφρά έως μηδαμινή μείωση της κοινοτικής συμμετοχής και σημαντική μείωση της εθνικής συμμετοχής, σε βάρος της ιδιωτικής συμμετοχής (Υπουργείο Γεωργίας, 2002).

Σχήμα 5: Κατανομή του προϋπολογισμού του εθνικού προγράμματος LEADER II ανά πηγή χρηματοδότησης



Η αύξηση των πιστώσεων οδήγησε στην επέκταση του πεδίου εφαρμογής του προγράμματος, καθώς καλύφθηκε σχεδόν το 70% της συνολικής έκτασης της χώρας ενώ ο πληθυσμός που επωφελήθηκε άγγιξε το 25% του συνολικού πληθυσμού.

Στα πλαίσια της Πρωτοβουλίας εγκρίθηκαν 49 τοπικά προγράμματα και 7 θεματικά, τα οποία υλοποιήθηκαν από 49 Ομάδες Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ) και 7 συλλογικούς φορείς (ενώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, εμπορικά, βιοτεχνικά, γεωργικά επιμελητήρια ή ΟΤΑ που η δράση τους αφορούσε στην ανάπτυξη αγροτικών περιοχών, με έναν πιο θεματικά προσανατολισμένο χαρακτήρα) (Δίκτυο LEADER/ANKO Α.Ε., 2001).

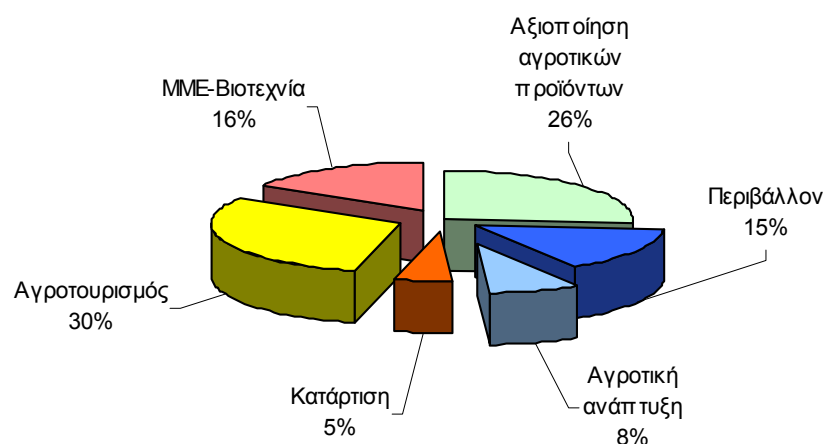
Το εθνικό πρόγραμμα LEADER II αρθρώθηκε, σε πρώτο επίπεδο, γύρω από 4 Σκέλη, που ουσιαστικά αποτελούσαν τους τομείς παρέμβασης του προγράμματος: Α. Απόκτηση ικανοτήτων, Β. Καινοτόμα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης, Γ. Διακρατική συνεργασία και Δ. Αξιολόγηση-παρακολούθηση.

Η κατηγοριοποίηση των δράσεων του Σκέλους Β περιείχε, σε δεύτερο επίπεδο, 6 Μέτρα, αντίστοιχα με εκείνα της LEADER I, που ήταν τα εξής: 1. Τεχνική υποστήριξη, 2. Επαγγελματική κατάρτιση, 3. Αγροτικός τουρισμός, 4. Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνίες και υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή κλίμακα, 5. Επιτόπου αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής και δασοκομικής παραγωγής καθώς και εκείνης της τοπικής αλιείας και 6. Διατήρηση και βελτίωση του φυσικού περιβάλλοντος και του περιβάλλοντος χώρου. Τα υπόλοιπα Σκέλη δεν διαχωρίζονταν σε επιμέρους κατηγορίες Μέτρων.

Σε τρίτο επίπεδο εμπεριέχονταν συγκεκριμένες Δράσεις, οι οποίες αναφέρονταν σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, επιχειρηματικές ή όχι, που εξυπηρετούσαν τους στόχους του κάθε Μέτρου.

Το 92% του προϋπολογισμού του εθνικού προγράμματος αφορούσε το Σκέλος Β. Το Μέτρο 3 του αγροτικού τουρισμού δαπάνησε το 32,41% της συνολικής Δημόσιας Δαπάνης του Σκέλους Β (Σχήμα 6), ενώ εξίσου μεγάλο ποσοστό της τάξεως του 26,27% απορροφήθηκε για την αξιοποίηση και εμπορία της τοπικής παραγωγής.

Σχήμα6: Κατανομή του προϋπολογισμού του Σκέλους Β «Καινοτόμα προγράμματα για την αγροτική ανάπτυξη» του εθνικού προγράμματος LEADER II ανά Μέτρο



Συνολικά εγκρίθηκε η υλοποίηση 3.271 έργων και δράσεων που αφορούσαν τα τρία Σκέλη του προγράμματος (το Σκέλος Δ αφορούσε την παρακολούθηση και την αξιολόγηση του προγράμματος), εκ των οποίων 2 στα πλαίσια του Σκέλους Α, 3.253 έργα στα πλαίσια του Σκέλους Β και 16 που αφορούσαν διακρατικές συνεργασίες.

Πίνακας 2: Έργα που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια του Σκέλους Β «Καινοτόμα προγράμματα για την αγροτική ανάπτυξη» του προγράμματος LEADER II στην Ελλάδα

Μέτρα		Έργα που υλοποιήθηκαν	% επί του συνόλου
1	Τεχνική υποστήριξη	112	3,44
2	Επαγγελματική κατάρτιση	118	3,63
3	Αγροτικός τουρισμός	1.150	35,35
4	Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνίες και υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή κλίμακα	508	15,62
5	Επιτόπου αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής και δασοκομικής παραγωγής καθώς και εκείνης της τοπικής αλιείας	765	23,52
6	Διατήρηση και βελτίωση του φυσικού περιβάλλοντος και του περιβάλλοντος χώρου	600	18,44
Σύνολο		3.253	100,00

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Γεωργίας, 2002

Σε σχέση με το σχεδιασμό του εθνικού προγράμματος, τα έργα που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια των Μέτρων 4 και 5 που αφορούν τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και την αξιοποίηση της πρωτογενούς παραγωγής αντίστοιχα, υπερέβησαν αισθητά τους στόχους, σε αντίθεση με τις επενδύσεις των Μέτρων 3 και 6, που αφορούν τον αγροτικό τουρισμό και το φυσικό περιβάλλον αντίστοιχα, που απέιχαν σημαντικά από τους ποσοτικούς στόχους. Ενώ ο αρχικός σχεδιασμός προέβλεπε υπερδιπλάσιο αριθμό έργων στον τομέα του αγροτικού τουρισμού, κατά τη διάρκεια εφαρμογής του LEADER II, αφενός μεν άλλα τοπικά προγράμματα υλοποίησαν επενδύσεις αγροτικού τουρισμού και αφετέρου η πρακτική έδειξε ότι οι ανάγκες οδήγησαν στην αξιοποίηση της τοπικής παραγωγής και των τοπικών πόρων γενικότερα. Για το λόγο αυτό παρατηρήθηκε αύξηση των παρεμβάσεων στον τομέα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Πάντως, εν συγκρίσει με το LEADER I, και σε σχέση με τους διαθέσιμους πόρους, ο αριθμός των έργων κυμάνθηκε στα ίδια επίπεδα. Ωστόσο, το ποσοστό των ιδιωτών δικαιούχων σημείωσε ραγδαία αύξηση ενώ μειώθηκε παράλληλα και ο αριθμός των έργων που αναφέρονταν στις υποδομές και αυξήθηκε ο αριθμός έργων που σχετίζονταν με υποστήριξη στην επιχειρηματικότητα.

Από τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα προκύπτει ότι στα πλαίσια των δράσεων αγροτικού τουρισμού, μικρομεσαίων επιχειρήσεων και αξιοποίησης των αγροτικών προϊόντων, δράσεις δηλαδή που αφορούσαν κατά κύριο λόγο την ιδιωτική πρωτοβουλία, από τα 2.423 έργα που υλοποιήθηκαν, το 53,34% αυτών πραγματοποιήθηκε από φυσικά πρόσωπα, χωρίς όμως να υπάρχουν στοιχεία για την επαγγελματική ιδιότητα αυτών, δηλαδή αν ήταν γεωργοί ή όχι, ενώ τα υπόλοιπα από νομικά πρόσωπα, δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου. Η πιο έντονη κινητοποίηση ιδιωτικών κεφαλαίων παρουσιάστηκε σε επενδύσεις που αφορούσαν τον τομέα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Ως προς τη γυναικεία συμμετοχή από μέρους φυσικών προσώπων, στα πλαίσια των ίδιων Μέτρων, αυτή κυμάνθηκε στο 24%, ποσοστό όμως που μειώνεται αν αναλογιστεί ο αριθμός των γυναικών δικαιούχων με το σύνολο των έργων των Μέτρων (13,54%) ή ακόμη και με το σύνολο των παρεμβάσεων του εθνικού προγράμματος (10,03%). Από την άλλη, σε ότι αφορά την ηλικιακή κατανομή των δικαιούχων, το 37,47% των έργων που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια των συγκεκριμένων Μέτρων, έγιναν από νέους κάτω των 40 ετών, ποσοστό εξίσου σημαντικό ακόμη και σε αναλογία του πλήθους των έργων του εθνικού προγράμματος (27,76%). Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ η γυναικεία επιχειρηματικότητα προσανατολίστηκε σε επενδύσεις αγροτικού τουρισμού, ο κυριότερος

προσανατολισμός της νεανικής επιχειρηματικότητας ήταν επενδύσεις στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (Υπουργείο Γεωργίας, 2002).

Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί σε αντιστοιχία με τα παραπάνω είναι ότι μολονότι το LEADER II δεν σχεδιάστηκε για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα των ασθενέστερων ομάδων του πληθυσμού, η «εκ των κάτω προς τα άνω» προσέγγιση έφερε το πρόγραμμα κοντά σε αυτές τις ομάδες και οδήγησε στη συμμετοχή τους.

Ο απολογισμός της Πρωτοβουλίας LEADER II στην Ελλάδα ήταν η δημιουργία 3.772 νέων μόνιμων θέσεων εργασίας, 3.816 εποχικών και η διατήρηση 6.397 θέσεων εργασίας (Υπουργείο Γεωργίας, 2002). Σε ότι αφορά τις επιπτώσεις σε όρους απασχόλησης, αναλυτικά στοιχεία για τις θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν ή διατηρήθηκαν ανά Μέτρο, δεν υπάρχουν. Από τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα και αφορούν κυρίως τα Μέτρα 3, 4 και 5 προκύπτει ότι σε σχέση με τον αριθμό των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν, περισσότερες θέσεις εργασίας δημιουργήθηκαν στα πλαίσια της ενίσχυσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (περίπου 4,5 θέσεις εργασίας/επένδυση) και λιγότερες στις αγροτουριστικές παρεμβάσεις (2 θέσεις εργασίας/επένδυση). Ωστόσο, οι θέσεις εργασίας που προέκυψαν από τις επενδύσεις αγροτικού τουρισμού ήταν κατά κύριο λόγο (54%) μόνιμες ενώ στα πλαίσια του Μέρου 4 εποχικές (σχεδόν διπλάσιος αριθμός από τις μόνιμες θέσεις εργασίας).

Αξίζει να σημειωθεί ότι στα πλαίσια του Μέρου 2 για την επαγγελματική κατάρτιση, από τα 1.840 άτομα που παρακολούθησαν τα 118 προγράμματα κατάρτισης, εκ των οποίων 44% άνδρες και 56% γυναίκες, τα 860 άτομα (47%) απασχολήθηκαν στη συνέχεια είτε σε μονάδες που ενισχύθηκαν από το πρόγραμμα LEADER II είτε σε λοιπές μονάδες (Υπουργείο Γεωργίας, 2002).

Γενικά, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κατ' επέκταση και σε εθνικό, νέες θέσεις εργασίας δημιουργήθηκαν μέσω της έναρξης καινοτόμων επιχειρήσεων, όπως αγροτουριστικές επιχειρήσεις. Πολλές θέσεις εργασίας που αφορούσαν το γεωργικό τομέα διατηρήθηκαν μέσω των παρεμβάσεων διαφοροποίησης. Εποχιακές θέσεις απασχόλησης δημιουργήθηκαν κυρίως σε επενδύσεις που αφορούσαν το περιβάλλον ενώ συγκεκριμένος αριθμός θέσεων πλήρους απασχόλησης δημιουργήθηκε μέσω των παρεμβάσεων που αφορούσαν κοινωνικές υπηρεσίες. Πάντως, όσο περισσότερο υιοθετήθηκε η έννοια της καινοτομίας στα πλαίσια ενός τοπικού προγράμματος, τόσο καλύτερο ήταν το αποτέλεσμα σχετικά με την απασχόληση. Παρατηρήθηκε ότι στις λιγότερο δομημένες περιοχές, όταν μέσω της Πρωτοβουλίας υλοποιήθηκαν κυρίως υλικές επενδύσεις και η έννοια της αγροτικής

διαφοροποίησης ήταν νεοφανής, οι άμεσες επιπτώσεις του προγράμματος σε όρους απασχόλησης ήταν πιο έντονες σε σχέση με τις πιο δομημένες περιοχές, όπου πραγματοποιήθηκαν κυρίως άυλες παρεμβάσεις (European Commission, 2003).

Σε ότι αφορά το παραγόμενο εισόδημα, αυτό ήταν ένα συσσωρευτικό αποτέλεσμα, απόρροια πολλών διαφορετικών παραγόντων (European Commission, 2003). Η διευκόλυνση της έναρξης λειτουργίας μικρομεσαίων επιχειρήσεων, η δημιουργία θέσεων εργασίας, η διάνοιξη νέων εμπορικών καναλιών για τους γεωργούς, η άφιξη μεγαλύτερου αριθμού επισκεπτών σε μία περιοχή και η αύξηση της τιμής πολλών προϊόντων αναφέρονται ως οι κύριες πηγές συμπληρωματικού εισοδήματος που δημιουργήθηκαν στις αγροτικές περιοχές μέσω του LEADER II.

Το LEADER II αποτέλεσε ένα μέσο προς μία ευρύτερη και πιο ελεύθερη αγορά. Και αυτό το σενάριο επαληθεύτηκε μέσα από διάφορα χαρακτηριστικά που εμφανίστηκαν στα προγράμματα, αλλά και στις εφαρμογές (Osti, 2000). Ήταν μία αποτελεσματική και αποδοτική πρωτοβουλία. Εισήγαγε μία αλλαγή νοοτροπίας μεταξύ των τοπικών παραγόντων, οδηγώντας από παθητικές σε ενεργητικές συμπεριφορές. Συνέβαλε στη βιωσιμότητα των αναπτυξιακών διαδικασιών σε τοπικό επίπεδο. Άνοιξε νέες προοπτικές με τη δημιουργία προστιθέμενης αξίας σε αγροτικές περιοχές και συνεργιών μεταξύ υφιστάμενων αλυσίδων προστιθέμενης αξίας.

Ένα αρνητικό σημείο στην εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II στην Ελλάδα ήταν ότι κυρίως λόγω της ανάγκης κάλυψης διαπιστωμένων αναγκών πολλών περιοχών, εγκρίθηκε σχετικά μεγάλος αριθμός τοπικών προγραμμάτων, γεγονός που σε συνδυασμό με τους μικρούς (σε σχέση με τις ανάγκες) διαθέσιμους πόρους, οδήγησε στη μη αποτελεσματική συγκέντρωση οικονομικών πόρων και στη μη αξιοποίηση οικονομικών κλίμακος (Υπουργείο Γεωργίας, 2002).

Ίσως τελικά η προστιθέμενη αξία του LEADER II να έγκειται στην ικανότητα του να προκαλεί μία αλλαγή νοοτροπίας, ανεξάρτητα από εθνικά, πολιτισμικά ή γλωσσικά εμπόδια. Η Πρωτοβουλία LEADER II προήγαγε μία ευρωπαϊκή σχολή σκέψης, χαρακτηριζόμενη από ένα κοινό «ήθος» ή «πνεύμα» στη βάση μιας δέσμης παρόμοιων αρχών και πεποιθήσεων για τον τρόπο υλοποίησης της τοπικής ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές.

4. Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+I στην Ελλάδα

Η πεποίθηση ότι η Πρωτοβουλία που ξεκίνησε το 1991 έπρεπε να συνεχιστεί και να εμβαθύνει, είχε γίνει εντονότερη με την ολοκλήρωση του προγράμματος LEADER II.

Και αυτό γιατί οι αγροτικές περιοχές θα έπρεπε τα επόμενα έτη να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που απορρέουν από την παγκοσμιοποίηση της αγοράς αλλά τις αυξανόμενες απαιτήσεις των καταναλωτών για ποιοτικά προϊόντα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2000).

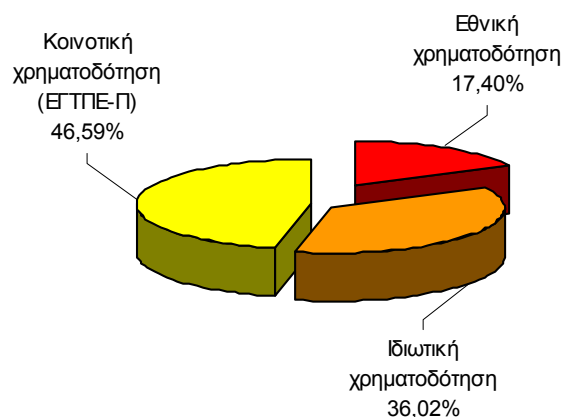
Το πρόγραμμα LEADER+ διαρθρώνεται γύρω από 2 στόχους, την ποιοτική και αειφόρο ανάπτυξη της υπαίθρου και την ενίσχυση της προσπάθειας για άρση της απομόνωσης των αγροτικών περιοχών (Υπουργείο Γεωργίας, 2002).

Σε αντίθεση με τα προγράμματα LEADER I και LEADER II, η Πρωτοβουλία LEADER+ θα μπορούσε να εφαρμοστεί στο σύνολο σχεδόν του ελληνικού χώρου. Ωστόσο, με δεδομένη την ύπαρξη συγκεκριμένων πόρων και την ανάγκη αποφυγής του ενδεχομένου διασποράς τους, ήταν αναγκαίο να περιορισθεί η έκταση του χώρου εφαρμογής του προγράμματος. Για το λόγο αυτό, ως περιοχή εφαρμογής επιλέχθηκαν πρωτίστως οι ορεινές περιοχές της χώρας, σύμφωνα με την Οδηγία 75/268/Ε.Ε., οι νησιωτικές καθώς και οι περιβαλλοντικά ευαίσθητες περιοχές. Επιπλέον, τέθηκε και ο περιορισμός συγκεκριμένου-πεπερασμένου αριθμού τοπικών προγραμμάτων, που δεν θα υπερέβαινε τις 40 ΟΤΔ (Υπουργείο Γεωργίας, 2002).

Η έκταση της περιοχής παρέμβασης του προγράμματος στην Ελλάδα ανήλθε στο 65% της συνολικής έκτασης της χώρας και ο ωφελούμενος πληθυσμός στο 25% του συνολικού πληθυσμού.

Ο συνολικός προϋπολογισμός του εθνικού προγράμματος κυμαίνεται στα 392,6 εκ. ευρώ και αποτελείται από την κοινοτική συμμετοχή, ίση με 182,9 εκ. ευρώ, την εθνική με 68,3 εκ. ευρώ και την ίδια με 141,4 εκ. ευρώ (Σχήμα 7). Αξίζει να σημειωθεί ότι από το Μάιο του 2004 έχει κατανεμηθεί στις ΟΤΔ πρόσθετη πίστωση που ανέρχεται στα 25,2 εκ. ευρώ, αυξάνοντας έτσι το συνολικό προϋπολογισμό σε 417,8 εκ. ευρώ.

Σχήμα 7: Κατανομή του προϋπολογισμού του εθνικού προγράμματος LEADER+ ανά πηγή χρηματοδότησης

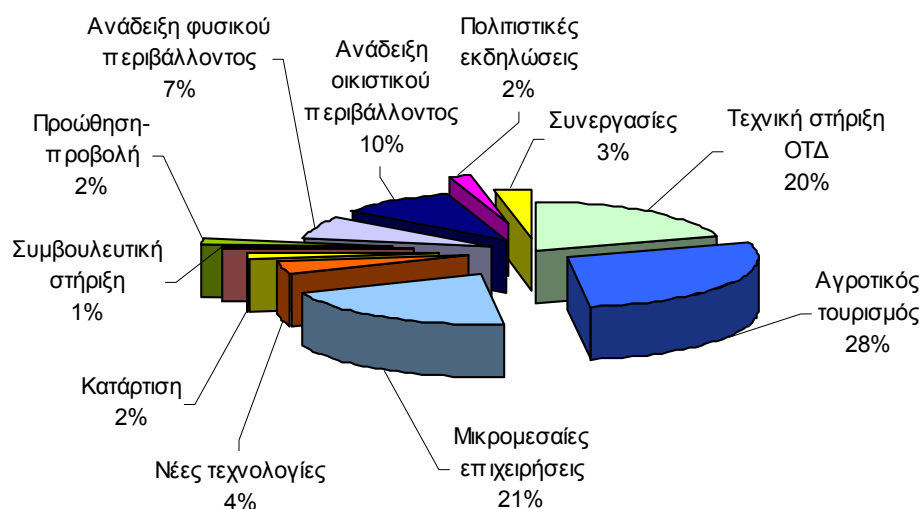


Ο

προϋπολογισμός του LEADER+ παρουσιάζει μία αύξηση της τάξεως του 14% σε σύγκριση με τον αντίστοιχο του LEADER II αλλά η περίοδος εφαρμογής είναι διάρκειας 7 ετών (2000-2006). Επιπλέον, σε αντίθεση με τις προηγούμενες εφαρμογές, η κοινοτική συμμετοχή προέρχεται μόνο από ένα Διαρθρωτικό Ταμείο (ΕΓΤΠΕ-Π).

Η Πρωτοβουλία LEADER+ αρθρώνεται γύρω από 4 Άξονες Προτεραιότητας: 1. Ολοκληρωμένες και πιλοτικού χαρακτήρα στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης, 2. Στήριξη συνεργασίας μεταξύ αγροτικών περιοχών, 3. Δικτύωση και 4. Διαχείριση, παρακολούθηση και αξιολόγηση του προγράμματος. Οι κατηγορίες Πράξεων που εξυπηρετούν αυτούς τους Άξονες φαίνονται στο Σχήμα 8.

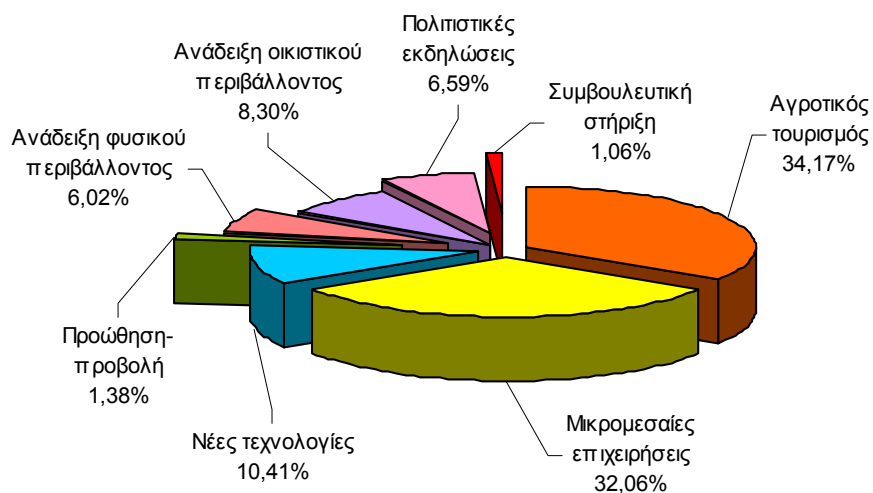
Σχήμα 8: Κατανομή Δημόσιας Δαπάνης εθνικού προγράμματος LEADER+ σε κατηγορίες Πράξεων



Ως προς την κατανομή των πιστώσεων του Μέτρου «Ενισχύσεις σε επενδύσεις-Στήριξη στην επιχειρηματικότητα», Μέτρο με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για ιδιωτικές πρωτοβουλίες, το 45,04% του συνολικού κόστους προσανατολίζεται προς την ενθάρρυνση αγροτουριστικών δραστηριοτήτων, το 16,41% προς επενδύσεις σε βιοτεχνικές μονάδες και το 14,77% προς δράσεις μεταποίησης και εμπορίας.

Μέχρι τον Απρίλιο του 2005 είχαν δημοσιευθεί 71 προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος προς τελικούς αποδέκτες, συνολικού ύψους 133 εκ. ευρώ, στα πλαίσια των οποίων υποβλήθηκαν 2.755 προτάσεις, συνολικής Δημόσιας Δαπάνης 358,9 εκ. ευρώ. Από αυτές τις προτάσεις, έχουν επιλεγεί προς χρηματοδότηση 1.471 και έχουν ενταχθεί στα τοπικά προγράμματα 1.229 (Σχήμα 9), συνολικής Δημόσιας Δαπάνης 110 εκ. ευρώ. Συνολικά, μέχρι τις 30/4/2005 οι απορροφήσεις ανήλθαν στα 64,9 εκ. ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 29,68% της συνολικής Δημόσιας Δαπάνης του εθνικού προγράμματος LEADER+ (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2005).

Σχήμα 9: Ανάλυση ενταγμένων έργων στα πλαίσια του εθνικού προγράμματος LEADER+



Σύμφωνα με την εκ των προτέρων αξιολόγηση (Υπουργείο Γεωργίας, 2002), συνολικά αναμένεται η υλοποίηση 3.569 έργων, από τα οποία τα 3.539 στα πλαίσια του Άξονα 1, ενώ σε ό,τι αφορά την απασχόληση αναμένεται η δημιουργία περίπου 3.500 μόνιμων και 3.700 εποχιακών θέσεων εργασίας. Ωστόσο, σύμφωνα με άλλα στοιχεία (Υπουργείο Γεωργίας, 2003), ο αριθμός των παρεμβάσεων στα πλαίσια του Άξονα 1 αναμένεται να είναι πολύ μικρότερος, περίπου 2.600, από τις οποίες προβλέπεται να δημιουργηθούν 1.350 μόνιμες και 1.165 εποχικές θέσεις εργασίας, ενώ παράλληλα θα διατηρηθούν 1.115 θέσεις. Επίσης, υπολογίστηκε ότι από τους δικαιούχους, 700 θα είναι γυναίκες και 900 νέοι κάτω των 30 ετών.

5. Συμπεράσματα

Το LEADER I σημείωσε στην πράξη σημαντική επιτυχία, δείχνοντας με τον τρόπο αυτό ότι ανταποκρινόταν αποτελεσματικά σε μία πραγματική προσδοκία του αγροτικού κόσμου (Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1993).

Με τις παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πεδίο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και στον τομέα της πρωτογενούς παραγωγής επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό η διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων, τόσο των νέων όσο και των υφιστάμενων επιχειρήσεων στις αγροτικές περιοχές, η προώθηση της τοπικής αγροτικής παραγωγής καθώς και η ενίσχυση της οικονομικής ανταγωνιστικότητας των περιοχών αυτών.

Εξάλλου, η ποσοτικοποίηση των δύο δεικτών επιπτώσεων, απασχόληση και αριθμός επιχειρήσεων, απέδειξε ότι επετεύχθησαν πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα, πιθανώς καλύτερα από τα αναμενόμενα, μίας πρωτοβουλίας που εστίασε στη νέα προσέγγιση της αγροτικής ανάπτυξης και στην καινοτομία των δράσεων και όχι σε ανάλογα ποσοτικά μεγέθη. Αυτή η θετική και δυναμική ανταπόκριση των τοπικών φορέων φανερώνει την ύπαρξη τοπικών πόρων που είναι ικανοί να αναπτύξουν τοπικές πολιτικές, οι οποίες μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στην επίλυση των παραδοσιακών προβλημάτων των αγροτικών περιοχών.

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER ήταν ένα από τα ευρωπαϊκά προγράμματα που εισήγαγαν την έννοια του αγροτικού τουρισμού στον επιχειρηματικό ορίζοντα της Ελλάδας, στον οποίο και δόθηκε ιδιαίτερη χρηματοδοτική βαρύτητα. Ωστόσο, οι υπεύθυνοι για τη διαχείριση των προγραμμάτων φορείς, στην προσπάθειά τους να απορροφήσουν τα σχετικά κονδύλια, χρηματοδότησαν τις επενδύσεις, χωρίς να μπορούν να ελέγξουν την εφαρμογή τους. Το πιο θετικό αντίκτυπο των παρεμβάσεων αγροτικού τουρισμού που υλοποιήθηκαν, ήταν η συμβολή τους στην αύξηση, τουλάχιστον από πλευρά προσφοράς, της ελκυστικότητας των αγροτικών περιοχών και στην επέκταση των αγορών αυτών των επιχειρήσεων, κυρίως προς την κατεύθυνση της διαμορφωμένης ζήτησης, όμως με σημαντικά περιθώρια βελτίωσης.

Οι παρεμβάσεις αγροτικού τουρισμού θα πρέπει να εξυπηρετούν μία προκαθορισμένη στρατηγική ανάπτυξης του τομέα, η οποία θα στηρίζεται στις ανάγκες, τη δυναμική, τις δυνατότητες και τις προοπτικές της περιοχής και θα χαρακτηρίζεται από υπηρεσίες ποιότητας, ποικιλία ενδιαφερόντων και σωστό χρονικό προγραμματισμό συγκεκριμένων διαδρομών και προορισμών. Το γεγονός αυτό θα συμβάλει στο να δημιουργηθούν προϋποθέσεις κατευθυνόμενης κίνησης

των επισκεπτών προς επιθυμητές κατευθύνσεις, διαφοροποίησης του προσφερόμενου προϊόντος και σύγχρονης προώθησης της τοπικής παραγωγής, που οδηγούν τελικά στην αύξηση του χρόνου παραμονής των τουριστών στις περιοχές ενδιαφέροντος.

Εξάλλου, με αυτό τον τρόπο, ο αγροτικός τουρισμός αποτελεί ένα "εργαλείο" απομάκρυνσης από τις οικονομίες κλίμακος και προσέγγισης των οικονομιών σκοπού, δημιουργώντας πρόσθετες εισροές, όχι μέσω της μεγιστοποίησης του αριθμού των επισκεπτών, αλλά διαμέσου της μεγιστοποίησης των δυνατοτήτων που έχουν οι επισκέπτες να δαπανήσουν χρήματα.

Βέβαια, το LEADER δεν είναι ένα πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης, αλλά ένα πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Η τουριστική επένδυση, στα πλαίσια του LEADER, εκτός από βασική διέξοδο εναλλακτικής απασχόλησης, πρέπει να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης, παραγωγό δραστηριοτήτων σε άλλους τομείς. Γι' αυτό και πρέπει να αναπτυχθεί ένας τουρισμός ποιότητας, που δημιουργεί θέσεις απασχόλησης και δραστηριότητες για τους τοπικούς πληθυσμούς, το οποίο εντάσσεται στο πρόγραμμα της σφαιρικής ανάπτυξης της περιοχής και σέβεται το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Έτσι, ο αγροτικός τουρισμός θα παίξει, έστω και δύσκολα, ένα πολυλειτουργικό ρόλο στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου, εξασφαλίζοντας συμπληρωματικό εισόδημα για τις αγροτικές οικογένειες, βελτιώνοντας το επίπεδο διαβίωσης του αγροτικού χώρου, δίνοντας ζωή στο αγροτικό περιβάλλον, περιορίζοντας την ερήμωση της υπαίθρου και προστατεύοντας την φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Με αυτήν την έννοια, ο αγροτικός τουρισμός θα μπορέσει να "επιτελέσει" το έργο που το αποδίδεται, και που χαρακτηριστικά αναφέρει ο Καζακόπουλος κ.α. (2000), ως "η ατμομηχανή που θα σύρει το τραίνο της ανάπτυξης".

6. Βιβλιογραφία

Ανθοπούλου, Θ., Ιακωβίδου, Ο., Κουτσούρης, Α., Σπιλάνης, Ι. – Χωρικές και Αναπτυξιακές Διαστάσεις του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα. – Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας: Ανασυγκρότηση του Αγροτικού Χώρου, 11-13 Δεκεμβρίου 1998, Αθήνα.

Ανώνυμος, Μία πρώτη απεικόνιση του προγράμματος LEADER, Leader Magazine, No. 2, 1992.

Ανώνυμος, LEADER et le tourisme rural, Leader Magazine, No. 4, 1993.

Αποστολόπουλος, Κ., Γιάγκου, Δ., Αγροτουρισμός και Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί: παράγοντες τοπικής ανάπτυξης του ελληνικού αγροτικού χώρου. Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 1998.

Δίκτυο LEADER/ANKO Α.Ε., Τα επιτεύγματα και η συνδρομή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II στην Ελλάδα. 1994-1999, Αθήνα, 2001.

Εμμανουηλίδου Μαρία, Η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER στην Ελλάδα. Η περίπτωση του Νομού Θεσσαλονίκης, Μεταπτυχιακή διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2004.

Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Το μέλλον των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών στο πλαίσιο των διαρθρωτικών ταμείων, COM (93) 282 Τελικό, 1993.

European Commission, Ex-Post Evaluation of the Leader I Community Initiative. GENERAL REPORT, Brussels, March 1999.

European Commission, Ex-post Evaluation of the Community Initiative LEADER II, Final Report, Vienna, December 2003.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Εκ των υστέρων αξιολόγηση της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II. Κατευθυντήριες γραμμές για την αξιολόγηση. Συντονισμός των ενεργειών υπέρ του αγροτικού κόσμου. Γενική Διεύθυνση Γεωργίας, Βρυξέλλες, 1999.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς τα κράτη-μέλη της 14^{ης} Απριλίου 2000 με την οποία καθορίζονται οι γενικές κατευθύνσεις για την κοινοτική πρωτοβουλία όσον αφορά την αγροτική ανάπτυξης (Leader+), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2000.

Ιακωβίδου Όλγα, Ορεινές και Μειονεκτικές περιοχές της Ελλάδας. Αγρο(το)τουρισμός, Γεωτεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 2000.

Ιακωνίδου, Ο., Partalidou, M., Manos, B., Rural Tourism. Agritourism : A challenge for the development of the Greek countryside, paper presented for the 1^o World Forum on Agritourism and Rural Tourism: Agritourism and Rural Tourism. A Key option for the Rural Integrated and Sustainable Development Strategy, Perugia,

Italy, 21-22 September 2000, pp. 65-70.

Ιακωβίδου Όλγα, Ο αγροτουρισμός στην Ελλάδα, Ένας απολογισμός της αποκτηθείσας εμπειρίας, Γεωτεχνική Ενημέρωση, Μάιος-Ιούνιος, 2003, σσ. 46-50.

Καζακόπουλος, Δ., Κλωνάρης, Σ., Κουτσούρης, Α., Η δημιουργία επίλεκτων αγορών ως μοχλός αγροτικής ανάπτυξης, Εισήγηση στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας με θέμα: Αναζητώντας το Αύριο της Ελληνικής Γεωργίας, Θεσσαλονίκη, 24-25 Νοεμβρίου 2000.

Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, Γνώμη της ΟΚΕ, Αθήνα, 1999.

Osti Giorgio, LEADER and Partnerships: The Case of Italy, Sociologia Ruralis, Vol. 40, No. 2, April 2000, pp. 172-180.

Steichen René, "Από το leader στο leader 2", LEADER Magazine, Αριθ. 3, Άνοιξη 1993.

Steichen René, Το ευρωπαϊκό δίκτυο LEADER II, LEADER Magazine, No 6, 1994.

Τσάρτας, Π., Θανοπούλου, Μ., Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, Κέντρο Ερευνών για τις Γυναίκες της Μεσογείου, Αθήνα, 1994.

Υπουργείο Γεωργίας, Ελληνικό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II 1994-1999, Αθήνα, 1995.

Υπουργείο Γεωργίας, Γραφείο LEADER, Τελική Έκθεση Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I Τεύχος 1, Αθήνα Δεκέμβριος 1996.

Υπουργείο Γεωργίας, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ (2000-2006), Τόμος Β', Ex-ante αξιολόγηση, Αθήνα, 2002.

Υπουργείο Γεωργίας, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ (2000-2006), Σχέδιο 1^{ης} Αναθεώρησης, Τόμος Α', Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. Κ.Π. LEADER+, Δεκέμβριος 2003.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ (2000-2006), 7^η Συνεδρίαση Επιτροπής Παρακολούθησης, Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. Κ.Π. LEADER+, Ιούνιος, 2005.

Van Derpoele Laurent, Η αγροτική ανάπτυξη για την περίοδο 2000-2006. Το συνέδριο καθιερώνει το ρόλο του LEADER, Leader magazine, No. 16, 1997-1998.